

Meer over Meren

Magazine over Het Friese Merenproject

Special gedrag watersporter onderzocht

Voor actuele informatie over Het Friese Merenproject en de werkzaamheden, kijk op www.friesomeren.nl

Meten en interpreteren

Er zijn de afgelopen maanden verschillende onderzoeksrapporten uitgekomen die veel bruikbare informatie opleveren over toerisme en watersport in Fryslân. Reden genoeg om u in een speciale editie van Meer over Meren bij te praten over de belangrijkste resultaten

CBS-cijfers van 2009 gaven een bemoedigend beeld. Het aantal overnachtingen en aankomsten uit binnen- en buitenland laat in Fryslân een flinke stijging zien, waar landelijk een daling vast te stellen is. Met name het aantal buitenlandse gasten neemt toe; het lijkt er dus op dat onze op het buitenland gerichte promotie werkt.

Alle overnachtingen meetellen

Maar, inderdaad, er is een 'maar'. De CBS-cijfers zijn gebaseerd op cijfers van logies-accommodaties. Die cijfers zijn correct, maar voor Fryslân onvolledig. Een aantal vormen van verblijf is namelijk niet inbegrepen. De watersportovernachtingen,

overnachtingen op vaste campingstandplaatsen, op logies- en ontbijtadressen en die in een tweede woning zijn niet meegeteld in de CBS-cijfers, waardoor 45% van alle toeristische overnachtingen in Fryslân buiten beeld blijft. Dat is een belangrijke nuancering.

Geregeld sprak ik de laatste tijd met ondernemers uit de recreatief toeristische sector, die zich niet herkenden in de positieve geluiden. Zij constateren juist een verslechtering en beginnen de gevolgen van de economische crisis te voelen. Onlangs verschenen de rapporten van Toerdata Noord met de resultaten van het Consumentenonderzoek Toerisme 2009 en Toerisme in Cijfers 2009. Daarin wordt dit signaal van de ondernemers enigszins bevestigd: het blijkt dat bij bepaalde accommodatievormen betere prestaties zijn bereikt dan bij andere, terwijl de toeristische bestedingen een flinke stijging vertonen. Met een uitzondering: de boottoeristen geven juist minder uit. De werkgelegenheid is in de sector recreatie

Jannewietske de Vries, gedeputeerde

en toerisme na een jarenlange stijging, nu licht gedaald.

Een positieve ontwikkeling is dat uit het botenpanelonderzoek van het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) blijkt, dat het Friese merengebied een zeer dominante positie inneemt op de binnenlandse watersportmarkt. Watersport wordt vanaf 2011 ook als thema meegenomen in de internationale promotiecampagne van het NBTC.

Verder blijkt uit recent onderzoek dat het IJsselmeer, de Waddenzee en de Friese meren de top-3 bestemmingen in het buitenland zijn voor Duitse watersporters. Wel neemt het aantal Duitse vaste ligplaatshouders langs de Friese IJsselmeerkust gestaag af. Op pagina 3 leest u meer resultaten uit dit onderzoek van het NBTC naar de markt voor bootvakanties op de Duitse markt. Deze Meer over Meren brengt u, en zeker ook ons als provincie, nuttige informatie. Ik hoop van harte dat u er uw voordeel mee kunt doen.

Jannewietske de Vries
Gedeputeerde provincie Fryslân

Boottoeristen geven minder uit

Wat doen de Duitsers?

Het Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen (NBTC) onderzoekt de bestaande en potentiële markt voor bootvakanties op de Duitse markt. Met de waardering voor een Nederlandse bootvakantie zit het in ieder geval goed: het gemiddelde rapportcijfer is een 8,3.

Het afgelopen jaar hebben Duitsers 160.000 bootvakanties in Nederland ondernomen. In totaal hebben zij daarmee 68,3 miljoen euro besteed. Bij een gemiddelde verblijfsduur van 6,7 dagen betekent dat een besteding van 64 euro per persoon per dag. Duitse watersporters varen het liefst op het IJsselmeer, gevolgd door de Waddenzee en de Friese meren.

Volgend jaar en verder

Zo'n 300.000 Duitsers geven aan de komende drie jaar waarschijnlijk een bootvakantie in Nederland te ondernemen. Met de huidige bezoekfrequentie betekent dat 850.000 vakanties. De Waddenzee en het IJsselmeer zijn daarbij het populairst. In vergelijking met concurrerende Europese watersportbestemmingen zijn voor Duitse motorjachtvaarders Duitsland, Frankrijk en Nederland het meest in trek (in gelijke mate). Voor Duitse zeiljachtvaarders komt Nederland na Duitsland en Zweden op de derde plaats. Nederland scoort goed op bootverhuurmogelijkheden, een vriendelijke bevolking en voldoende aanlegmogelijkheden vooral voor kajuitmotorboten. Het IJsselmeer scoort goed op alle aspecten, vooral op aanleg- en bootverhuurmo-

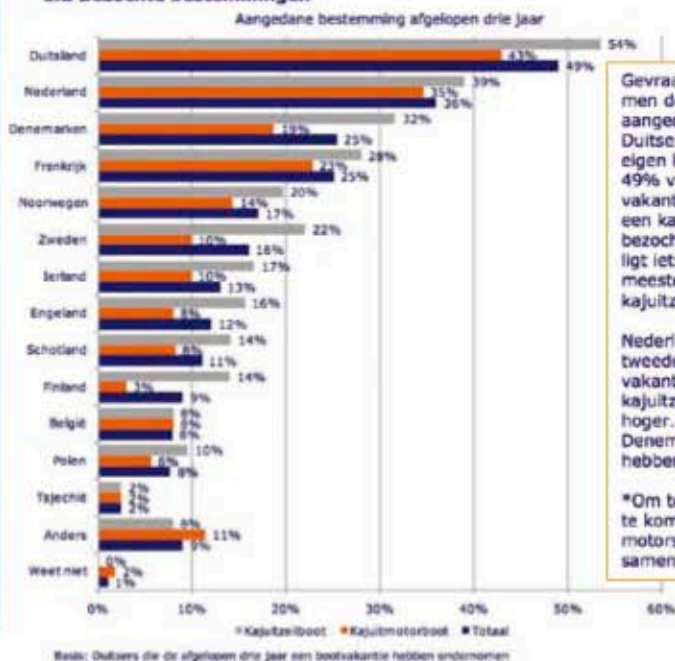
gelijkheden en goede jachthavens. De Friese meren zijn in trek voor de goede bootverhuurmogelijkheden en de ontspanningsmogelijkheden aan wal.

Het overallbeeld is dat de Duitse watersporters vooral belangstelling hebben voor de grootschalige watersportgebieden in Nederland. Dit is een ondersteuning van onze inspanningen in de tweede fase van Het Friese Merenproject. Die zijn onder meer gericht op verrui-

ming en opwaardering van de invals-poorten langs de Friese IJsselmeerkust. Deze onderzoeksgegevens zijn een mooie basis voor de internationale watersport-promotiecampagne 2011, die het NBTC momenteel samen met de watersportprovincies en provinciale toeristische bureaus, waaronder Fryslân Marketing, aan het voorbereiden is. Voor het volledige onderzoek NBTC bestaande en potentiële markt bootvakanties Duitse markt ga naar www.friesemer.nl.

Bestaande markt van bootvakanties in Europa

1.2 Bezochte bestemmingen

Gevraagd naar bestemmingen die men de afgelopen drie jaar heeft aangedaan blijkt dat de meeste Duitsers tijdens een bootvakantie het eigen land aandoen. In totaal geeft 49% van de Duitsers die een vakantie hebben ondernomen met een kajuitjacht aan het eigen land bezocht te hebben. Dit percentage ligt iets hoger voor Duitsers die de meeste vakanties met een kajuitzeilboot* hebben ondernomen.

Nederland staat in de ranking op de tweede plaats. (36%). Onder vakantiegangers met een kajuitzeilboot ligt dit percentage hoger. Een kwart geeft aan Denemarken en Frankrijk bezocht te hebben.

*Om tot de categorie kajuitzeiljacht te komen zijn kajuitzeiljachten en motorsailers in dit rapport samengetrokken

Waardering voor waterrijk Fryslân

Begin 2010 presenteerde ook Toerdata Noord, Datacentrum voor Recreatie en Toerisme, haar bevindingen van het consumentenonderzoek toerisme 2009. Dit onderzoek geeft een beeld van de toeristische markt in de drie noordelijke provincies, waarvoor in 2009 ruim 3000 dag- en verblijfstoeristen zijn ondervraagd. De resultaten zijn vergeleken met die van het onderzoek uit 2005. Toerdata Noord is een samenwerkingsverband van de provincies Groningen, Fryslân en Drenthe. Het onderzoek wordt uitgevoerd door Stenden Hogeschool in Leeuwarden.

de oriëntatie op de vakantieomgeving, voortgaand aan het dagje uit of de vakantie in Fryslân, oriënteren veel ondervraagden zich via Internet. Er wordt vooral veel gegoogled, vanuit Google wordt vervolgens verder gezocht. Een hoge positie bij de juiste zoektermen op Google is dus belangrijk. Bezoekers van Fryslân bezoeken daarnaast onder meer de sites van evenementen als de Sneekweek en de grotere recreatiebedrijven en VVV's.

'Het aantal attracties mag van de toerist omhoog'

Lekker bezig

Fietsen is in Fryslân met afstand de meest ondernomen activiteit door dagtoeristen, behalve in het Friese merengebied. Daar zijn uit eten gaan en winkelen het populairst. In de rest van de provincie is het bezoek van attractieparken een vaak ondernomen activiteit.

Verblijfstoeristen fietsen en wandelen graag. In het Friese merengebied wordt uiteraard ook veel gevaren met motor- of zeilboot en ook vissen wordt hier veel gedaan. Daarnaast scoren zonnen en zwemmen hoog, hoger dan in 2005, vooral op de Wadden en langs de IJsselmeerkust. In de rest van Fryslân blijken toeristen ook graag bezienswaardigheden te bezoeken.

Naar Fryslân voor rust en water

Waarom kiezen toeristen voor Fryslân? Dagtoeristen, waarvan overigens de helft uit de provincie zelf afkomstig is, noemen het vaakst de meren, plassen en kanalen als motief. Ook de rust en eenvoud blijken aantrekkingskracht te hebben. Dat geldt in nog hogere mate voor verblijfstoeristen, die ook voor het water en de fietsmogelijkheden komen. De meeste toeristen die naar Fryslân komen, noemen zichzelf vooral rust- en ontspanningszoeker. Voor beide groepen geldt ook dat een eerder goed bevallen bezoek meespeelt om nog eens terug te komen.

De ondervraagde toeristen zien ook verbeterpunten. De belangrijkste is voor alle regio's in Fryslân gelijk: de hoeveelheid voorzieningen, activiteiten, attracties en faciliteiten. Zowel dag- als verblijfstoeristen denken daarbij aan pretparken (binnen en buiten) en meer overdekte faciliteiten en slechtweervoorzieningen.

Scoren in Google

De belangrijkste informatiebron voor toeristen blijkt familie en vrienden te zijn. Maar bij

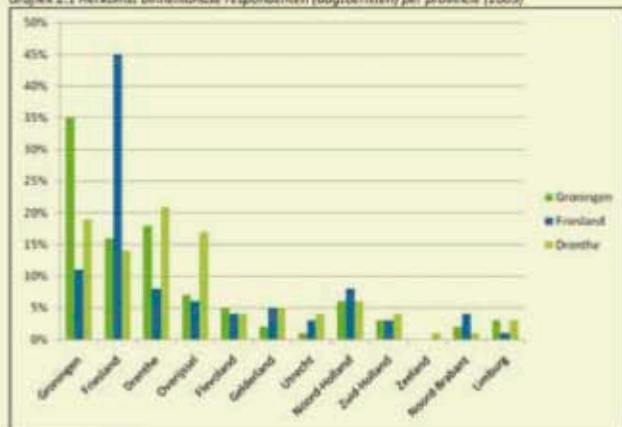
Al jaren blijkt dat het Noorden vooral wordt gewaardeerd om de natuur, het landschap en de vele fiets- en wandelmogelijkheden. Fryslân krijgt het hoogste cijfer: een 7,7 van de dagtoerist en een 7,8 van de verblijfstoerist. Opvallend is ook de hoge waardering van de deskundigheid en vriendelijkheid van het personeel in de toeristisch-recreatieve sector. In Fryslân ligt het waarderingcijfer voor de vriendelijkheid van het personeel nét onder de acht.

2.1.2 Binnenlandse respondenten (dagtoeristen)

Grafiek 2.1 Herkomst binnenlandse respondenten (dagtoeristen) per provincie (2009)

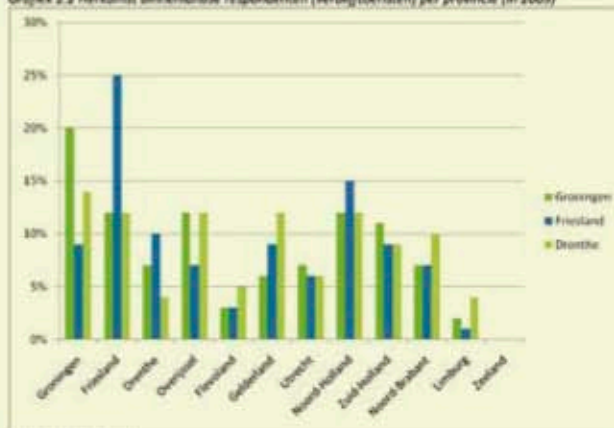

Bron: Toerdata Noord

Uit grafiek 2.1 blijkt dat een aanzienlijk deel van de dagtoeristen uit de eigen provincie afkomstig is. In Friesland geldt dit het sterkst met 45%. Overijssel is de vierde provincie waar de meeste dagtoeristen vandaan komen. De relatief korte reistijd speelt hierin naar alle waarschijnlijkheid een belangrijke rol.

2.2.2 Binnenlandse respondenten (verblijftoeristen)

Grafiek 2.2 Herkomst binnenlandse respondenten (verblijftoeristen) per provincie (in 2009)

Bron: Toerdata Noord

In tegenstelling tot Friesland en Groningen (20 en 25%) heeft Drenthe maar weinig respondenten die voor dit onderzoek in de eigen provincie zijn ondervraagd (4%). Bijna 40% van de respondenten van dit onderzoek is afkomstig uit Groningen, Friesland of Drenthe.

Dalende uitgaven bootgasten

Toeristen komen dus graag (terug) naar Fryslân. Dat is economisch gezien natuurlijk belangrijk voor de provincie. Hoe zit het eigenlijk met de bestedingen van de bezoekers en zijn de gevolgen van de economische crisis daarin merkbaar? De uitgaven van toeristen in Noord-Nederland laten in vergelijking tot de voorgaande jaren een stijgende lijn zien. Echter, met name bij dagtoeristen geldt die stijging vooral voor Groningen en Drenthe. De toename van bestedingen is in Fryslân aanzienlijk lager. Opvallend daarbij is dat de uitgaven van de bootgasten een behoorlijke daling laten zien.

Voor de omvang van de daling is een nuancering op z'n plaats. Het is bekend dat de bestedingen van boothuurders hoger zijn dan die van booteigenaren, nog afgezien van de huurkosten van de boot.

Uit een nadere analyse van het cijfermateriaal blijkt dat het aantal boothuurders in het onderzoek van 2009 ten opzichte van 2005 enigszins is ondervertegenwoordigd. Dit is in lijn met de bevindingen van andere Toerdata-cijfers waaruit blijkt dat het aantal huurboten in Fryslân sinds 2005 met 6% is gedaald. Het betreft hierbij vooral open zeilboten. Deze daling heeft waarschijnlijk zijn doorwerking gehad in de steekproef van 2009, waardoor een deel van de uitgavendaling van bootgasten kan worden verklaard.

Surf voor het volledige Toerdata Noord consumentenonderzoek toerisme 2009 naar www.friesemeren.nl.

NBTC-NIPO:

In februari van dit jaar verscheen het rapport van NBTC-NIPO Research met de resultaten van het Botenpanel 2009. Het gaat om resultaten van een onderzoek naar bootvakanties en vaargedrag van Nederlanders met een kajuitjacht. Er zijn in dit onderzoek gegevens verzameld van bijna 3300 vaarvakanties met een eigen of gehuurd kajuitjacht. NBTC NIPO is gespecialiseerd in onderzoek naar de Nederlandse vakantie- en vrijetijdsmarkt.

Fryslân is nog steeds een geliefde en gewaardeerde bestemming voor bootvakanties, zo blijkt uit het onderzoek. De Friese meren zijn de belangrijkste bestemming voor de Nederlandse watersporters. Met name voor huurboten heeft het Friese merengebied een sterke marktpositie.

Van de watersporters met een eigen kajuitjacht doet 35 procent Fryslân aan tijdens een bootvakantie. Voor gehuurde boten is dat percentage bijna twee keer zo hoog. Voor beide groepen geldt dat Fryslân ook de provincie is waar ze de meeste overnachtingen doorbrengen. Bijna driekwart van de watersportvakanties is kort: twee tot zeven dagen. Deelnemers aan het onderzoek geven de Friese watersportplaatsen een mooi algemeen rapportcijfer: een 7,8. Het laagste cijfer in het lijstje is nog steeds een ruime voldoende: de voorzieningen in het dorp worden met een 7,2 gewaardeerd.

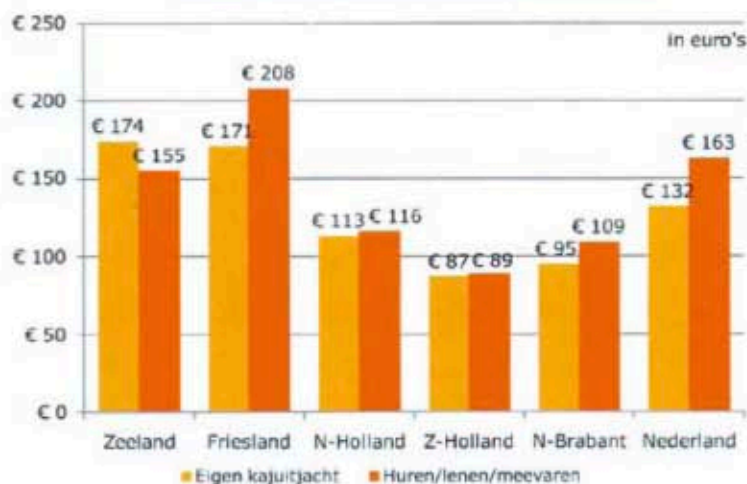
Uitgavenpatroon

Onder botenbezitters worden de meeste vakanties samen gevierd. Op huurboten bestaat de bemanning het vaakst uit vier personen. Voor eigen boten is dat twee tot drie personen. Opvallend is dat de bemanning van huurboten dagelijks per persoon zo'n 75 euro besteedt, aanzienlijk meer dan jachteigenaren, die gemiddeld niet meer dan 17 euro per dag uitgeven. Het grote verschil komt deels door de huurkosten van de boot, maar daarnaast geven Nederlanders met een gehuurd jacht ook meer uit aan restaurant- en cafébezoek en boodschappen. Die laatste categorie is ook de grootste uitgavenpost voor jachteigenaren, maar zij nemen een groot deel van hun boodschappen van huis mee.

In totaal wordt in Nederland €127,5 miljoen uitgegeven aan bootvakanties op eigen of gehuurde kajuitjachten en dagtochten met de eigen boot. Het grootste deel van die uitgaven komt terecht in Fryslân, waar jaarlijks €33 miljoen aan vakanties en €5 miljoen aan dagtochten met het eigen kajuitjacht wordt besteed. Aan gehuurde kajuitjachten wordt in Fryslân €6,5 miljoen uitgegeven.

In gehuurde kajuitzeiljachten wordt in Fryslân per persoon per vakantie het meest besteed (€208). In alle watersportprovincies besteedt men gemiddeld €163.

Bestedingen per persoon per vakantie**

Fryslân blijft populair

Onderzoek naar Bootvakanties (kajuitjacht) van Nederlanders

Bestedingen naar categorie*

*Voor uitsplitsingen van de bestedingscategorieën naar provincie kunt u de tabellen in bijlage 3 raadplegen (pag. 28-31)

Booteigenaar wenst meer afgiftepunten vuilwater

Op verzoek van de provincie Fryslân is tijdens het onderzoek ook aan alle bootbezitters, dus ook die van een motorboot, gevraagd hoe zij omgaan met het verbod om vuilwater te lozen, dat in 2009 is ingegaan. 28 procent geeft aan een vuilwatertank op de boot te hebben, 24 procent heeft een mobiel (chemisch) toilet en 4 procent een droogtoilet. 7 procent maakt gebruik van de walvoorzieningen en 8 procent loost het vuile water op het oppervlaktewater, ondanks het verbod. Ruim 20 procent heeft op dit moment nog

geen oplossing, maar zegt nog wel van plan te zijn voorzieningen te treffen.

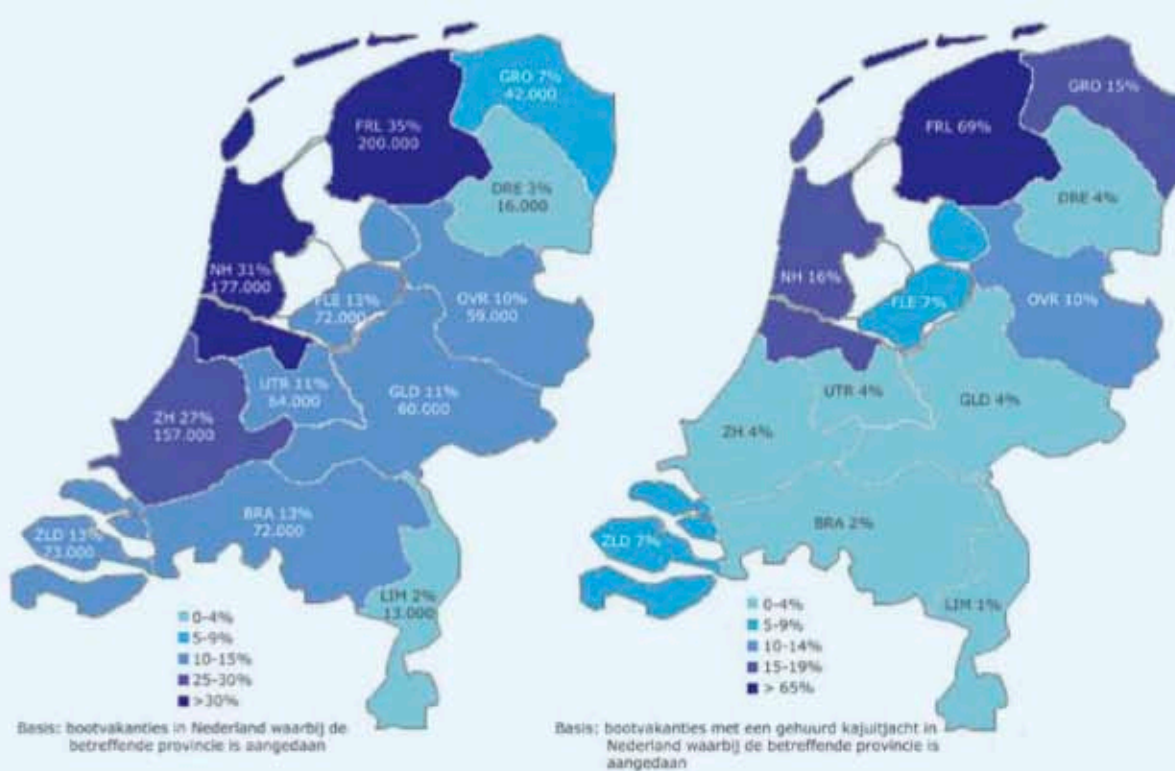
Bijna een kwart van alle kajuitjachtbezitters die nu nog geen vuilwatertank hebben, zegt deze de komende twee jaar te willen aanschaffen.

Van de eigenaren die wel zo'n tank aan boord hebben, vindt de helft dat er voldoende afgiftepunten voor hun vuilwater zijn. Met andere woorden; de andere helft ziet er graag meer komen. Het perspectief dat over twee jaar 75 procent van alle bootbezitters over een vuilwateropvangvoorziening beschikt, is een teken dat de consument het lozingsverbod goed oppakt.

Bekendheid verbeteringen

Ook is aan de bootbezitters gevraagd of zij op de hoogte zijn van de vele verbeteringen die in het kader van Het Friese Merenproject zijn uitgevoerd. Eigenaren van wie de boot in Fryslân ligt, blijken goed op de hoogte. Voor slechts 10 procent zijn de verbeteringen onbekend. Landelijk gezien ligt dat anders. Ruim de

helft van bootbezitters met een vaste ligplaats buiten Fryslân is niet op de hoogte van de stappen die er zijn gemaakt door Het Friese Merenproject.

Boot huren? Internet!

Nederlanders die een kajuitjacht huren, boeken deze in de meeste gevallen direct bij de verhuurder. 29 procent pakt daarvoor de telefoon, maar bijna de helft

reserveert de boot via internet. Door 56 procent is het internet ook als informatiebron gebruikt. Familie en vrienden worden ook vaak geraadpleegd voor informatie: 54 procent deed dat. Op gepaste afstand (13 procent) volgen magazines als informatiebron. De grote rol die internet speelt bij de oriëntatie op een verblijf in Fryslân blijkt overigens ook uit het Consumentenonderzoek Toerisme 2009, waarover u meer leest op pagina 4 en 5.

Wat leest, kijkt en luistert de watersporter?

Om meer te weten te komen over de bootvakantiegeangers is hun 'mediagedrag' bevestigd. Daaruit blijkt dat De Telegraaf het meest gelezen dagblad is onder kajuitbootbezitters (15 procent). Op enige afstand (8 procent) volgt NRC

Handelsblad, dat net als De Telegraaf wel beduidend vaker dan de gemiddelde Nederlandse bevolking wordt gelezen door kajuitbootbezitters. Het NRC is samen met het Algemeen Dagblad ook favoriet onder vakantiegeangers die een kajuitjacht huren. Favoriete magazines bij zowel eigenaren als huurders zijn de Kampioen, Libelle, Margriet en Veronica Magazine. In vergelijking met de rest van Nederland worden ook Intermediair en Elsevier veel gelezen. Op televisie genieten nieuws en actualiteiten de voorkeur, gevolgd door series en films en de weersverwachting. Op de radio is popmuziek en Nederlandstalige muziek favoriet.

Surf voor het volledige onderzoek NBTC-NIPO Botenpanel 2009 naar www.friesemeren.nl.

Varen en genieten van de natuur

Het Nationale Watersport Onderzoek is een initiatief van Eileen, 'je persoonlijke assistente voor onderweg'. Sinds 2007 is Eileen op 't water voor watersporters een handige servicedienst. Eileen ondervroeg in juli en augustus 2009 Nederlandse bootbezitters en watersporters over onder meer politiek en regelgeving en gedrag op het water.

De voorkeur voor Fryslân als watersportbestemming werd ook in dit onderzoek bevestigd. Fryslân is overduidelijk favoriet, vooral vanwege de natuur, de rust en de vriendelijke bevolking. De Friese watersportplaatsen krijgen ook hier een 7,8. Luieren, het varen zelf, kletsen en eten en drinken staan naast genieten van de natuur in de top vijf van activiteiten tijdens het varen.

Storende factor: afval

Watersporters genieten niet alleen: ze ergeren zich ook aan anderen. Het dumpen van afval is nog steeds de grootste ergernis. Ze storen zich bovendien in toenemende mate aan alcoholgebruik op het water. Ook te hard varen en het niet kennen van de vaarregels is hen een doorn in het oog. Over afval gesproken, het lozingsverbod van vuilwater is bij tweederde van de watersporters bekend.

Van degenen die een vuilwatertank hebben, leegt 60 procent de tank altijd bij de speciale afgiftepunten in de havens.

Allemaal minister

In het onderzoek is de vraag gesteld: Als u minister was, wat zou u dan morgen ondernemen voor de watersport of waterrecreatie? Aansluitend bij de ergernissen zou een meerderheid het dumpen van afval als eerste aanpakken. Daarnaast zouden ondervraagden alcoholcontroles aanscherpen, werken aan natuurbehoud en milieuvriendelijk varen bevorderen. Op het gebied van regelgeving staat ruim de helft positief tegenover invoering van een vaarbelasting, als daar een besparing op bijvoorbeeld bruggen- en sluzengeld tegenover staat. Ook het idee om een boten-APK in te voeren kan op de steun van ruim de helft van de ondervraagden rekenen.

Weinig zorgen over crisis

Een vijfde van de watersporters merkt iets van de economische crisis. Zij signaleren meer boten in de verkoop en vinden het rustiger op het water. Er zijn weinig mensen die zelf hun boot in de verkoop doen of kleiner gaan varen. Meer dan de helft merkt geen verschil met voorgaande jaren. Minder dan 20 procent was in 2009 van plan om een uitgave te doen op het gebied van watersport. De meerderheid had dat voornemen niet, met als belangrijkste redenen 'niet noodzakelijk' en 'geen prioriteit'. Slechts een enkeling noemt de economische crisis als reden. Toch geeft 20 procent aan op betere economische tijden te wachten voordat men weer een watersportaankoop gaat doen.

Friese IJsselmeerkust: uitgesproken zeilregio

Het bureau Waterrecreatieadvies kwam eind 2009 met de resultaten van een onderzoek naar de ontwikkeling van de watersport in een specifiek gebied in Fryslân: het IJsselmeergebied. Belangrijkste conclusie is, dat het totaal aantal boten in de Friese IJsselmeerhavens weinig verandert. Er zijn enkele kleine veranderingen en één opvallende tendens: het aantal Duitse ligplaatshouders daalt.

Het valt direct op in de cijfers van de Friese IJsselmeerkust: het aandeel zeilboten is 85 procent, waarmee dit een uitgesproken zeilregio is. Toch daalt het aantal zeilboten licht en neemt het aantal motorboten toe. Langs de Friese IJsselmeerkust zijn de boten veel groter (gemiddeld 10,7 meter) dan in de rest van het IJsselmeergebied (gemiddeld 9,6 meter). De gemiddelde bootlengte is overigens met vijf centimeter gestegen. Dat is opvallend, zegt Waterrecreatieadvies. Kennelijk is in deze regio nog voldoende plaats voor grotere boten, waar dat in de rest van het IJsselmeergebied een probleem is of wordt.

Minder Duitse ligplaatshouders

Meer dan 80 procent van de ligplaatshouders in het IJsselmeergebied komt

uit Nederland. Circa 17 procent komt uit Duitsland. Deze Duitsers hebben vooral belangstelling voor het Friese deel van het IJsselmeer. Dit blijkt uit het gegeven dat de helft van alle vaste ligplaatsen in Friese IJsselmeerhavens door Duitsers wordt gehuurd.

Al enige jaren is in het hele IJsselmeergebied sprake van een daling van het aandeel Duitse vaste ligplaatshouders. Deze daling is het sterkst langs de Friese IJsselmeerkust. In de afgelopen 10 jaar is het aandeel Duitsers hier afgenomen van ruim 60 procent in 2000 tot 47 procent in 2009.

In 2009 zijn hier weer 89 Duitse ligplaatshouders vertrokken. Navraag bij een kleine groep Friese watersportondernemers langs het IJsselmeer geeft een indicatie voor hun vertrekredenen. Verkoop van de boot vanwege ouderdom of gezondheidsredenen wordt genoemd, evenals de keuze voor een nieuw vaargebied zoals de Oostzee. Sommigen kiezen voor een ligplaats in het niet-Friese IJsselmeergebied. Nader onderzoek is nodig of deze indicaties voldoende 'hard' te maken zijn en deze negatieve trend met gerichte maatregelen kan worden omgebogen.

